

Herregårdslandskaber

Langeland er fuldt af herregårde. Og herregårdene er ikke kun hovedbygningerne, "slottene", men også omgivelserne: avlsbygninger, arbejderhuse, marker og skove, alléer og haver osv. som er skabt af herregårdene.

Herregårdslandskab ved Egeløkke. Store enlige træer og store marker.

Langelands perlerække af herregårde omfatter både de store og kendte: Tranekær, Broløkke, Hjortholm, Fårevejle, Skovsgård, Nedergaard, Egeløkke og Steensgård, og de mere beskedne som Holmegård, Skovsbo og Biskopstorp. Herregårdene var en gang både storlandbrug med masser af ansatte og centrum for sogne, fæstebønder og kirker. Herregårdene har derfor præget landskabet med både flotte hovedbygninger, avlsbygninger, store marker, lange alléer og huse for de ansatte. Spændende kulturmiljøer, som er værd at bevare!

Herregårdene udviklede sig fra middelalderens mange små og store sædegårde. I 14-1500-tallet fik adelen flere og flere privilegier: frihed fra skatter og tiende, og samtidig skilte herregårdene sig ud fra landsbyerne, fik egen jord og ryddede ny jord. Mange små herregårde forsvandt, mens nye herregårde opstod ved skovrydning. Ud over det kongelige slot Tranekær ligger kun Fårevejle og Skovsgård på middelalderlige voldsteder, mens der ti gengæld er 5-6 forladte voldsteder i det langelske landskab.

De danske herregårde blev mere og mere storlandbrug med skove, møller m.m.. De blev også administrative områder, godser, og har stadig egne ejerlav.

Tranekær ligger midt i et stort og spændende herregårdslandskab

Kernen i Tranekær Slot er fra 1200-tallet og dermed Danmarks ældste beboede bygning – og kernen i Steensgård er fra 1500-tallet. Fra 1700-tallet er der fine hovedbygninger på Broløkke og Søvertorp, men ellers er de fleste hovedbygninger på Langeland fra 1800-tallet: De ældste i klassicistisk stil (Egeløkke 1845-46, forhøjet 1890), men flere den tid, hvor adelen ønskede at markere sig med bygninger i historisk stil: Steensgård og Tranekær fik gotiske spir og gavle i hhv. 1836 og 1859-65), mens andre blev nybygget i forskellige former for renæssance: Nedergård 1867, Fårevejle 1870 og Skovsgård 1887.

Ved siden af herregårdene fik Langeland i 1800-tallet en række store proprietærgårde, bl.a. ved sammenlægning af bondegårde. De fik ofte flottere bygninger end de mindste herregårde – f. eks. Frederiksberg, Skrøbelevgård og Havgård, men kan altså ikke kaldes for "godser". Og så oprettede nogle af herregårdene en række avlsgårde med forvalter: Tranekær havde f.eks. Søgård, Nordenbrogård, Tryggelevgård, Nygård, Bjerrebygård, Blegholm, Korsebølle, Pæregård og Grønslettegård. Hjortholm oprettede Rødbjerghavn i 1847, og Steensgård oprettede Charlottenlund i 1842.

Marker, alléer, haver og skove

Noget af det mest karakteristiske ved herregårdslandskaberne er de store marker. Indtil landboreformerne o. 1800 blev de drevet ved hjælp af fæstebønder på hoveri. Siden drev herregårdene landbruget med egne folk, og de gamle "vange" blev opdelt i 6-8 marker i omdrift. Mange herregårde udvidede indtil fredskovloven 1805 deres agerjord ved skovrydning, og senere ved afvanding og inddæmning af lavvandede områder. Tranekær afvandede f.eks. Stengade Sø og Flådet, og Fårevejle både Vejlen ved Kragholm og Henninge Nor (1913). Samtidig lod herregårdene ofte gamle

træer stå, både som lætræer og til forskønnelse. De store åbne godsmarker er en flot kontrast til det øvrige småskala-landskab. Det ville derfor være synd og skam at rejse skov på godsmarkerne.

En fornem ankomst: Indkørsel og allé ved Nedergaard

Alléen til Frederiksberg, kantet af træer og stendiger

Til en rigtig herregård hører en allé. Alléen opstod som idé i 16-1700-tallet, hvor det gjaldt om at vise kontrol med landskabet. Langelands ældste allé er formentlig alléen, som Frederik Ahlefeldt anlagde o. 1770 mellem kirken og slottet, ifølge sagnet for at undgå en epidemi i landsbyen. Men siden kom der lange alléer til bl.a. Skovsgård, Fårevejle, Egeløkke og Nedergård, mod landevejene ofte markeret ved indkørselssten. Siden fik også proprietærgårdene alléer, som Frederiksberg og Oldenbjerg ved Løkkeby.

Et særligt kapitel er herregårdens haver og parker. I 1700-tallet gjaldt barokkens idealer med lige gange, klippede lindealléer og terrasser. Rester af dem ses bl.a. ved Tranekær og Broløkke. De fleste parker på Langeland er fra 1800-tallet, hvor den landskabelige have var på mode. Nogle af de flotteste er Tranekærs park fra 1856-57, tegnet af havearkitekten H. A. Flindt, der også skabte parken ved Egeløkke i 1890, samt Nedergårds park fra 1867. Den eneste fredede herregårdshave på Langeland er den ved Søvertorp, anlagt 1853 af C. W. Suhr.

Tranekær slotspark med tepavillonen

Et helt særligt kapitel er skovene. Efter at de danske skove fik "rationel" drift o. 1800, oprettede mange herregårde en række huse til skovfogeder, skovløbere og skovarbejdere. I Tranekærs skove ligger der en række fine huse, bygget til skovens folk, og i Hennemmed Haver ligger der et smukt lille skovløberhus. Jagten var (og er) en vigtig del af herregårdslivet. Derfor havde mange herregård jægere, der boede i særlige huse. Et smukt jægerhus ligger ved Åsøvej i Tranekær, og en villa ved Egeløkke kaldes "Jægerhuset". Ved Åsø ligger endelig en samling huse i skovkanten. De hørte til det teglværk, Tranekær anlagde i 1800 og som fungerede til 1870'erne.

Avlsgårde og småhuse

Forpagterboligen på Steensgård – en del af en flot avlsgård

De danske herregårde var siden 1500-tallet landbrugsejendomme, godser. De byggede store og statelige avlsbygninger, især i godsernes sidste storhedstid i 1800-tallet. Flotte avlsgårde fra den tid kan ses på Broløkke, Fårevejle, Skovsgård, Nedergaard og Steensgaard. Flotte lader er bl.a. bevaret på Nedergaard (1811 og 1872), og Skovsgård (1854), men også Fårevejles store gulkalkede avlsbygninger, der er bygget 1833 og 1851 efter to brande, er sammen med den lange forvalterbolig et imponerende kulturmiljø. Flere af anlæggene tegnet af den flittige herregårdsarkitekt August Klein, som bl.a. var Tranekærs "hofarkitekt" fra 1860'erne til 1890, bl.a. Broløkkes avlsbygninger 1872.

Fårevejles imponerende lade

Særlig vægt lagde godsejerne på hestestaldene. Den fornemste er herskabsstalden på Tranekær; oprindelig opført i 1760'erne, men 1800 fornyet i klassicistisk stil og atter ombygget af August Klein i 1883 med sit fine loft, flisevægge og spiltove (krybber m.m.) i støbejern. Også Steensgård fik i 1835 en flot herskabsstald i klassicistisk stil med tagrytter (tårn på taget). Til gengæld fik Tranekær ikke driftsbygninger af betydning, fordi driften af det store gods kompleks i høj grad var fordelt på avlsgårdene. Selv om der o. 1910 blev bygget nye driftsbygninger ved Tranekær, blev det meste af landbruget i det 20. århundrede drevet fra Korsebølle.

Den fine lille herskabsstald på Steensgård, opført 1835

Den største gruppe ansatte på godserne var tjenestefolkene, karlene og arbejderne. Tjenestefolk og karle boede som regel i kamre på og ved herregården, mens arbejderne boede med egne familier i små huse. Nogle af dem var ret elendige, som det stadig ses ved Nedergård, og her og der var der "polakhuse" til de polske roearbejdere, f.eks. ved Fårevejle. Ved indkørslen til Hjortholm ser man til gengæld en række fine små arbejderhuse fra 1920'erne. Og den socialt bevidste "teatergreve", Fritz Ahlefeldt byggede i 1920'erne en lang række kønne arbejderhuse rundt om i landskabet.

Små billige arbejderhue ved Nedergård

En række kønne arbejderhuse fra 1920'erne ved Hjortholm

Landsbyer og husmandsbrug

Herregårdene var en gang centrum for sogne og fæstebønder. I Østdanmark var det almindeligt, at godserne i 16-1700-tallet "egaliserede" bondegårdene, dvs. gjorde dem lige store, men det skete kun få steder på Langeland. Samtidig fik herregårdene i tidens løb nedlagt adskillige landsbyer: Nedergård "slugte" f.eks. landsbyen Brøndsløtte, Steensgård det gamle Krogager, Egeløkke det meste af Næstebølle og Hjortholm Leggebølle. Efter 1800 havde godserne eget stort folkehold, men beskæftigede også mange husmænd på egnen. Nogle steder opstod der hele godslandsbyer og husmandskolonier.

De store herregårde var hele mini-samfund. I Tranekær opbyggede "Generalen", Frederik Ahlefeldt et hof efter slesvig-holstensk forbillede med teaterfolk, specialhåndværkere, musikkorps og tjenere, der fik boliger i bindingsværksslængerne i den nordlige del af Slotsgade. Siden kom der huse til alt, hvad man kunne tænke sig for et lille samfund: gæstgivergård, teglværk, sukkerfabrik, skole, gartner, børneasyl, jæger, skovfoged og skovløbere, posthus, godsforvalter, læge, realskole, sognefoged og politimester. Ved flere af de andre herregårde er der bevaret statelige forpagterboliger, bl.a. på Fårevejle, Egeløkke, Steensgård og Nedergaard, og nogle af godserne havde et særligt enkesæde.

På Skovsgård er endnu bevaret stråtaktede udlænger

Rundt om i landet oprettede mange herregårde også skoler og hospitaler (friboliger). Et unikt eksempel er Tranekær, der i 1800 byggede den fine, fredede og forfaldne skole til godsets folk. Kirkerne hørte også under herregårdene; på Midtlangeland fik "Generalen" bl.a. lige før sin død 1832 sat sit mærke på restaurerede kirketårne i Tullebølle og Simmerbølle. Endelig fik de langelandske herregårde egne mejerier; i 1915 indrettede Hjortholm et fællesmejeri for syv sydlangelandske godser og andre stiftede samtidig "Midtlangelands Herregårdsmejeri" i Gl. Skrøbelev.

Tullebølle Kirke med "Generalens" initialer i murankre

Efter loven om lensafsløsning 1919 blev mange godser tvunget til både at udrede ekstraskatter og aflevere jord til nye statshusmandsbrug. Det lykkedes her Langelands største godsejer, Fritz Ahlefeldt på Tranekær, at forhale processen så længe, at han slap ret nådigt. Men i 1926-27 måtte godset aflevere jord til nye husmandsbrug bl.a. ved Holmegård, i Ormstrup og Bøsseløkke, men i modsætning til andre steder var det godsets egen arkitekt, der tegnede husene.

Bøsseløkke: Statshusmandsbrug, udstykket af Tranekær gods 1928